

Гіденко Є. С.,
викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ЗБРОЇ

FEATURES DETENTION POLICEMEN WITH WEAPONS

Стаття присвячена аналізу нормативно-правових гарантій, підстав і умов правомірності застосування вогнепальної зброї, особливо під час затримання злочинців. Крім того, досліджуються питання класифікації та диференціації основних правових зasad застосування та використання зброї, на підставі яких пропонуються шляхи удосконалення чинного законодавства, зокрема встановлення чіткого алгоритму дій під час затримання злочинця із застосуванням зброї.

Ключові слова: затримання, Національна поліція, вогнепальна зброя, спеціальні засоби, заходи фізичного впливу, злочин, поліцейські заходи примусу.

Статья посвящена анализу нормативно-правовых гарантий, оснований и условий правомерности применения огнестрельного оружия, особенно при задержании преступников. Кроме того, исследуются вопросы классификации и дифференциации основных правовых основ применения и использования оружия, на основании которых предлагаются пути совершенствования действующего законодательства, в частности установление четкого алгоритма действий при задержании преступника с применением оружия.

Ключевые слова: задержание, Национальная полиция, огнестрельное оружие, специальные средства, меры физического воздействия, преступление, полицейские меры принуждения.

The article analyzes the regulatory and legal guarantees grounds and conditions for the legality of the use of firearms, especially during the arrest of criminals. In addition, it examines the classification and differentiation of basic legal principles of application and use of weapons for which proposed ways to improve the current legislation, the establishment of a clear algorithm of actions during the arrest of criminals with weapons.

Key words: arrest, National Police, firearms, special tools, measures of physical restraint, crime, police coercive measures.

Актуальність теми. Завдяки запозиченню позитивного міжнародного досвіду діяльності правоохоронних органів в Україні відбувається реформування в системі МВС України, що має на меті її удосконалення. Нові нормативно-правові засади визначають організацію діяльності Національної поліції України. Особлива увага практиків, науковців та громадськості при цьому прикута до всіх можливих обмежень прав людини, а найбільш – до специфічних видів професійної діяльності поліцейських із застосуванням зброї, наслідки чого можуть стати для особи фатальними [1].

Враховуючи, що життя і здоров'я людини є найбільшою цінністю в Україні (ст. 3 Конституції України [2]), з одного боку, застосування зброї поліцейським, особливо під час затримання особи злочинця, є гарантією його особистої безпеки, а з іншого – його шляхом до вчинення злочину. Тож визначення чіткого алгоритму застосування поліцейських заходів із удосконалення їх нормативно-правових підстав ніколи не втрачатимуть свою актуальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В науці проблеми затримання правопорушника та його нормативно-правової регламентації у різні часи стали предметом уваги цілої низки наукових робіт таких вчених, як А.К. Чернова, Ю.П. Алєнін, В.Д. Бернази, І.Г. Богатирьова, А.Ф. Волобуєв, Ю.М. Грошевий, О.М. Ларін, В.З. Лукашевич, О.І. Михайлова, М.М. Михеєнко, В.І. Осадчий, С.М. Стаківський, М.С. Строгович, В.П. Шибіко,

М.С. Шуміло та ін. Водночас, в умовах реалізації поліцейської реформи, виникло чимало нових питань поводження з вогнепальною зброєю під час виконання поліцейським своїх повноважень, які й досі не мають чіткої єдності у розумінні, особливо під час затримання особи.

Так, зокрема, донині невирішеним питанням є диференціація дефініцій, застосованих у Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р.: «застосування», «активне застосування» зброї, їх співвідношення з поняттям «використання» зброї як примусового поліцейського заходу [3]. Тим більше неоднозначними і суперечливими вони виглядають на фоні діючого законодавства. Наприклад, на відміну від Постанови Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 575 «Про затвердження Положення про порядок застосування вогнепальної зброї» в останній редакції від 26.07.2016 р., застосування стосується і випадків «знешкодження тварин, що загрожують життю чи здоров'ю посадової особи, членів її сім'ї або окремих громадян» (п. 5 ч. 1).

Крім того, у ст. 23 «Основні повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» право на поліцейські заходи примусу, в тому числі застосування зброї, не згадується. Щодо зброї, то тут говориться, що поліція, відповідно до покладених на неї завдань, здійснює: контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та

активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ (п. 21 ст. 23); у визначеному законом порядку приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристрій, наркотичних засобів або психотропних речовин (п. 22 ст. 23) [4, с. 154].

На жаль, як показує правозастосовна практика, найчастіше такі прогалини у законодавстві трактуються не на користь поліцейського, який виконує свої функціональні обов'язки.

Метою даної статті є визначення обґрунтованості прийняття поліцейським рішення про використання або застосування вогнепальної зброї під час затримання особи на підставі діючого законодавства та алгоритмів реагування в обстановці, що склалася, виявлення та усунення ймовірних прогалин у законодавстві, що існують з цього питання.

Постановка проблеми. Сформувати в поліцейських почуття відповідальності в питаннях застосування зброї під час виконання службових обов'язків, а також затримання осіб, і усунення негативних наслідків таких заходів, сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до Національної поліції України можливо лише виробленням чіткого алгоритму застосування зброї, який, зокрема, виключає перевищення службових повноважень, вимагає бездоганного знання нормативно-правових підстав і оптимального врегулювання можливих обставин застосування поліцейськими зброї при виконанні ним своїх повноважень, а також впровадженням позитивного досвіду застосування зброї поліцейськими з інших країн світу в техніку і тактику затримання злочинців в Україні.

Виклад основного матеріалу. Свої основні повноваження поліція здійснює для виконання покладених на неї завдань, передбачених у п. 2 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» через використання поліцейських заходів, диференційованих на превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом. Так, в його ч. 2 ст. 30 чітко визначено, що «Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу <...>», серед яких застосування фізичного впливу (сили), спеціальних засобів і вогнепальної зброї віднесено до поліцейських заходів примусу, які поліція уповноважена застосовувати (ст. 42).

Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення. Як правило, під час затримання особи застосовуються фізична сила і спеціальні засоби, а зброя – традиційно застосовується лише у виключних випадках, як останній варіант з усіх можливих заходів примусу.

Стаття 46 Закону України «Про Національну поліцію» дозволяє застосовувати зброю під час затримання лише у випадку, коли він застав особу під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і вона намагається втекти (п. 5 ч. 4), або якщо особа чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також якщо вона озброєна і погрожує її застосуванням, або застосуванням інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського (п. 6 ст. 4). За таких підстав поліцейський не може використовувати зброю, якщо не попередив особу про необхідність припинення протиправних дій і свій намір використати зброю на враження.

Водночас ми погоджуємося з думкою науковців, що не завжди доцільно застосовувати вогнепальну зброю для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти. Так, у п. 5 ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейському надано таке право. Однак у ситуації, наприклад, коли член виборчої комісії чи інша службова особа з використанням свого службового становища перешкоджають без застосування насильства вільному здійсненню громадянином свого виборчого права (ч. 3 ст. 157 Кримінального кодексу – тяжкий злочин), і після цього намагаються втекти, то цілком очевидно, що за таких умов застосування вогнепальної зброї недоцільно, адже ця особа відома, її можна затримати в інший час, без застосування вогнепальної зброї.

Навпаки, застосування вогнепальної зброї вбачається доцільним у випадку не лише вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, але обов'язково насильницького чи корисливо-насильницького спрямування, за умови, що така особа намагається втекти [4, с. 155].

Якщо особа намагається наблизитися до поліцейського, який її затримує вже зі збросю в руках напоготові (в положенні досланого патрона у патронник і вимкненому запобіжнику), скоротивши визначену поліцейським відстань або доторкнувшись до зброї – він отримує підставу до застосування зброї негайно, без попередження.

Очевидно, що застосування зброї під час затримання вимагає від поліцейського не лише знань підстав застосування і використання зброї, які передбачені нею, а також і певних умов, серед яких слід виокремити такі:

– ч. 1. ст. 46: поняття «найбільш суворий захід примусу» означає, що до використання зброї поліцейський має оцінити, чи будуть його дії необхідними у даній обстановці, насамперед, чи можливо застосувати інший захід або застосування такого заходу буде неефективним, адже інший захід у будь-якому разі заподіє особі шкоду менше, чим будь-який інший. Це положення дублюється в ч. 8 Закону України «Про Національну поліцію»: «Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю у разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами»;

– ч. 2 ст. 46: вогнепальну зброю застосовувати і використовувати може лише поліцейський після відповідної спеціальної підготовки. Остання безпосередньо включає елементи службової підготовки, якими відповідно до Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції від 26 січня 2016 р. № 50 [5] пропонує з метою вдосконалення системи службової підготовки поліцейських запроваджувати такі її взаємопов'язані між собою елементи: функціональна підготовка; загально профільна підготовка; тактична підготовка; вогнева підготовка; фізична підготовка, а також знання Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю від 01.02.2016 р. № 70 [6]. Слід звернути увагу на те, що забезпечення особистої безпеки поліцейськими при поводженні зі зброєю є складовою частиною службової діяльності поліції і здійснюється з отримання до здачі зброї в черговій частині поліції та під час виконання службових обов'язків поліцейськими з протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Інструкція передбачає, що поліцейський, який допустив порушення заходів безпеки при поводженні зі зброєю, відповідає в установленому законодавством порядку. Однією з вимог, яка перекликається з Законом України «Про Національну поліцію», є категорична заборона виймати зброю (боєприпаси) з кобури (спеціального спорядження, підсумка) без потреби; тримати палець на спусковому гачку без необхідності; знімати запобіжник з положення «запобігання» у всіх випадках, не пов'язаних зі стрільбою, а найголовніше – безпідставно спрямовувати ствол зброї у бік людей, транспорту, будинків, інших будівель та споруд.

Так, інститут затримання особи поліцейським охоплює різні аспекти тактико-спеціальної та вогневої підготовки. Затримання особи – це тимчасове позбавлення свободи особи в порядку ст. 207-213 глави 18 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [7]. Тут слід зауважити, що ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» не передбачає жодного випадку застосування зброї до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення чи інший проступок. Виключно до осіб, які вчинили не просто злочин, а тяжкий або особливо тяжкий злочин – правопорушення, передбачене Кримінальним кодексом України (далі – КК), як у його ст. 12 та інших складів злочинів із Особливою частиною [7]. Однією із правових підстав затримання особи із застосуванням зброї є вчинення або замах на вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Згідно зі ст. 131 КПК України затримання особи є одним із видів забезпечення кримінального провадження та може застосовуватися як тимчасовий запобіжний захід (п. 2 ст. 176 КПК України). Спроба особи, яка заарештована або вчинила особливо тяжкий чи тяжкий злочин втекти із застосуванням транспортного засобу також дає право поліцейському

відкривати вогонь на враження злочинця без попередження.

У будь-якому випадку поліцейський має дотримуватися певного алгоритму прийняття рішення про намір застосувати зброю, який відповідає вимогам до поліцейських примусових заходів, передбачених у ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію».

Як вже зазначалося, застосування зброї поліцейським допускається лише у випадку, коли інші засоби не дали бажаного результату щодо затримання особи. Однак перш, ніж відкривати вогонь, навіть якщо для цього є конкретна підстава, то в обстановці, коли злочинець втікає, слід передбачити можливість для оточення особи без ураження, наприклад, проінформувати оператора чергової частини про необхідність перекриття шляхів втечі для затримання або, можливо, без зайвих жертв, залучити сторонніх осіб для затримання особи, що вчинила злочин. І лише у випадку прямої загрози поліцейському або оточуючим слід застосувати вогнепальну зброю, насамперед, для забезпечення особистої безпеки поліцейського.

Безперечно застосування вогнепальної зброї відрізняється від застосування інших поліцейських заходів (сили або спеціальних засобів) тим, що останні поліцейський обирає виходячи з обстановки, що склалася, характеру злочину і параметрів особи злочинця, а вогнепальна зброя застосовується виключно виходячи з наявності підстав і дотриманні умов її застосування.

На нашу думку, до підстав застосування слід віднести ч. 4 та ч. 6 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», ч. 11 та 12 цієї статті можливо вважати «гарантіями особистої безпеки», які дають можливість продемонструвати зброю в якості психологічного стримування особи, яка вчинила злочин і для запобігання подальшого використання зброї проти нього, а серед умов такі:

– вимога щодо попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання збої (ч. 5 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»). Зокрема, поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання такої вимоги, крім випадків, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невідповідним або неможливим по суті, маючи підстави, передбачені у ч. 6 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»;

– вимога пропорційного застосування шоди «необхідної» і «достатньої» (ч. 7 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію») корелюється з вимогами до застосування поліцейських заходів ч. 5-7 ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію»: пропорційність, ефективність і потребу негайно припинити поліцейський захід, мету якого досягнуто;

– умова ефективності застосування зброї, навіть, під час збройного нападу (ч. 8 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»): «Поліцейський

уповноважений застосовувати вогнепальну зброю у разі, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами»;

– умови щодо заборони застосовувати вогнепальну зброю:

1) у місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам (ч. 9 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»);

2) у вогненебезпечних та вибухонебезпечних місцях (ч. 9 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»);

3) стосовно жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості (ч. 5 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію»).

Слід зауважити, що крім підстав до застосування зброї, передбачених у Законі України «Про Національну поліцію», такі передбачені в кримінальному законодавстві. По-суті, вони передбачені у ч. 5 ст. 36 КК України, як три обставини, що виключають кримінальну відповідальність за застосування зброї для оборони: «<...> від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення противного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає» [8].

Що стосується КК України, то слід відзначити, що деякі положення Закону України «Про Національну поліцію» слід привести у відповідність до ст. 36, 39, наприклад такі, як можливість у стані крайньої необхідності застосовувати зброю в умовах вогненебезпечної чи вибухонебезпечної обстановки (ч. 9 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»), адже це може заподіяти шкоду стороннім особам, спричинити інші неконтрольовані наслідки. До того ж, подібне положення йде всупереч вимог особистої безпеки самого поліцейського, в тому числі, передбачених в Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю від 01.02.2016 р. № 70 [6].

Наприкінці звернімо увагу на те, що ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» в цілому відповідає положенням чинного законодавства і має обґрунтовані положення. Так, наприклад, доцільним у ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», фраза «застали під час вчинення <...>», який означає побачити особу при вчиненні конкретних дій, які трактуються тільки однозначно як вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а після цього на очах поліцейського відбувається «втеча» як прискорення руху в напрямку, протилежному місцю події (відхід, від'їзд, відбіг) з місця вчинення злочину. Фактично ця норма є відсильною, адже підставу застосування зброї слід шукати в КК України, який диференціює

склади злочинів за ступенем тяжкості. Їх поліцейський мас знати на відмінно. Забороняється, наприклад, затримувати шляхом застосування зброї особу, яка вчинила крадіжку, адже неможливо протиставити власність життю, навіть злочинця, якому пострілом може бути спричинено смерть чи каліцтво, не говорячи вже про конституційно закріплена презумпцію невинуватості.

З іншого боку, однією з проблемних питань термінологічного апарату розглядуваної норми залишається потреба визначити та розмежувати поняття: «застосування», «активне застосування» зброї та її «використання». Оскільки використання зброї чітко визначено у ч. 13 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»: «Поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб» [2], то всі інші підзаконні акти слід привести у відповідність даному положенню.

Висновки. Узагальнюючи, слід зазначити, що застосування зброї є однією з гарантій службової і професійної діяльності поліцейського, особливо під час затримання злочинців. Досконалість законодавства з цих питань безперечно впливає на ефективність роботи поліцейського, і, на жаль, прогалини у законодавстві найчастіше трактуються не на користь поліцейського, який виконує свої функціональні обов'язки. Дотримання поліцейським певного алгоритму під час застосування зброї є необхідним і обов'язковим процесом, який дозволяє звільнити його від відповідальності за шкоду, що з великою вірогідністю він може заподіяти як особі, яку він затримує, так і оточуючим.

Аналіз законодавства дає можливість виокремити правові як підстави, так і умови застосування зброї, зокрема «гарантії особистої безпеки».

Серед критеріїв правомірності застосування вогнепальної зброї слід визначити наступні: особа має вчинити умисний тяжкий чи особливо тяжкості злочин, при цьому поліцейський у повній мірі усвідомлює його кваліфікацію; поліцейський став свідком злочину, який посягає на конституційні свободи громадянина (життя, здоров'я, честь, гідність, статева свобода і статева недоторканість); правопорушник не виконує законну вимогу поліцейського під час затримання і при цьому намагається втекти; правопорушник не відповідає переліку осіб, передбачених ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію»; вогнепальна зброя застосовується виключно як крайній захід, коли інші заходи для затримання не забезпечили і не дали необхідний результат.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мисліва О.О. Інноваційні методи стрілецької підготовки поліцейських / О.О. Мисліва, А.П. Москалець // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21 квітня 2017 р. / МВС України, Департамент патруль. поліції України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки. – Харків : ХНУВС, 2017.
2. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 58-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 43.

4. Осадчий В.І. Кримінально-правова складова регламентування поліцейських заходів примусу в законі України «Про Національну поліцію» // Юридичний вісник. – 2015. – № 4 (37). – С. 154-160.
5. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : Наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16>
6. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброяєю Наказ МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16/print1453330991132462>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (із наст. змін. та доп.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.